

іноземців та осіб без громадянства, що не є суб'єктами права на конституційне уявлення про визнання нормативного акту неконституційним.

Установа інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини викликана прагненням законодавця гарантувати більш якісний захист прав і свобод людини і громадянина в Україні, максимально наблизити стан забезпеченості прав і свобод людини до міжнародно-правових стандартів, зокрема до Всезагальної декларації прав людини.

Таким чином, міжнародно-правові акти існують для юридичного закріплення в законодавствах держав, що мають демократичну сутність єдиних, застосованих для всіх правових систем загальновизнаних норм загального характеру, де в правові принципи закладені категорії гуманізму, справедливості, пошани честі і гідності, охорони життя та здоров'я особистості.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ І ЦІННОСТІ ДЕМОКРАТІЇ

Доп. – Самолов С., ТМ-12
Наук. кер. – доц.. Панченко А.І.

Як відомо, людству вже понад 2 мільйони років. Для того щоб вижити, люди навчилися пристосовуватися до зовнішніх факторів та створювати нові предмети. Вони почали використовувати вогонь та займатися господарством, винайшли колесо і за допомогою знарядь праці створили чимало складних систем. І все це стало можливим лише за рахунок колективної суспільної праці. А чи можлива така праця без керівництва? Очевидно, що ні. Без централізованого керівництва починається безладдя і хаос в людських стосунках, необмежена свобода кожної людини призводить до конфліктів, а це робить неможливою співпрацю людей. Існування людства зводиться до необхідності існування деякої компетентної системи керування, при чому така система може існувати на різних засадах.

Сьогодні більша частина людства вважає найдоцільнішою таку форму державного устрою, як демократію.

У буквальному розумінні демократія (грец. *demokratia*, від *demos* – народ і *kratos* - влада) означає “народовладдя”. Скалалося це поняття ще у Стародавній Греції; там демократія визначалася як особлива форма організації держави, за якої влада належить не одній особі, як за монархії чи тиранії, і не групі осіб, як за аристократії чи олігархії, а всьому народу, точніше, усім вільним громадянам полісу – міста - держави.

Сьогодні ж кожен пересічний громадянин може прочитати в будь-якому сучасному словнику: “демократія – форма держано-політичного устрою суспільства, що заснована на визнанні народу як джерела влади. Основні принципи демократії – влада більшості, рівноправність громадян, захищеність їхніх прав і свобод, верховенство закону, поділ влади, виборність глави держави, представницьких органів.”

Демократія поділяється на політичну і неполітичну. Яскравим прикладом неполітичної демократії є демократія первісна, коли були відсутні класи і класові протиріччя. Неполітична демократія втілювалася в установах родового і племінного самоврядування.

З виникненням економічної нерівності, приватної власності й експлуатації з'являється політична демократія, розвиток якого в класовому суспільстві нерозривно зв'язано з пануванням одного з класів.

Принципово важливим для теорії демократії було обґрунтування видатним французьким мислителем Ж.-Ж. Руссо ідеї народного суверенітету. На основі ідеї суспільного договору він доводив, що єдиним джерелом і верховним носієм влади в суспільстві є народ. Це влада неподільна, вона здійснюється безпосередньо самим народом і не може бути передана окремій особі чи органу. Ідея народного суверенітету, тобто визнання народу єдиним джерелом і верховним носієм влади в суспільстві, стала вихідним принципом теорії і практики демократії.

Наступним принципом демократії стала обґрунтована, зокрема Ш. Монтеск'є, ідея представництва, згідно з якою народ як єдине джерело і верховний носій влади в суспільстві делегує владні повноваження державним органам. Головним таким органом є

загальнонаціональна представницька установа, яка формується шляхом виборності. Виборність органів влади також виступає одним із принципів демократії. Монтеस्क'є розрізняв три влади – законодавчу, виконавчу, судову – і стверджував, що в умовах свободи неприпустиме поєднання цих влад і здійснення їх однією особою або одним органом, бо це призводило до сваволі. Тому Монтеस्क'є вважав за необхідне, щоб зазначені три влади здійснювались різними органами. Водночас він визнавав розподілені влади в принципі рівнозначущими і серед них не виділяв жодної, яка б наділялась якістю верховенства по відношенню до інших влад. Розвиваючи своє вчення про розподіл влад, Монтеस्क'є висунув положення про необхідність їх взаємодій і взаємної зрівноваженості.

Обов'язковим принципом демократії є громадянський консенсус, тобто принципова згода основної маси громадян дотримуватися правових умов, у межах яких мають досягатися часткові цілі. Громадянський консенсус передбачає ще один принцип демократії – мажоритаризм, тобто правління більшості. Політичні рішення, особливо ті, що мають суспільне значення, приймаються більшістю або з її згоди. Цей принцип вимагає використання форм і процедур, які дають змогу виявити політичну більшість. Основними з них є представницьке правління та форми безпосередньої демократії. Правління більшості передбачає ще один принцип демократії – дотримання та охорону прав меншості.

Всі вище перелічені принципи демократії в узагальненому вигляді формулюються як принцип участі народу у здійсненні державної влади. Це влада має здійснюватись на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу й судову гілки. Поділ влади та взаємна зрівноваженість її гілок на основі механізму стримувань і противаг покликані унеможливити зосередження державної влади в одному органі чи узурпацію її однією особою. Принцип поділу державної влади є одним із найважливіших принципів демократії.

До основних принципів демократії належать також принципи рівності і свободи. Традиційне для теорії демократії тлумачення свободи полягає в тому, що її звичайно сприймають як відсутність широких обмежень діяльності особи. Це не означає абсолютної

свободи. Держава встановлює певні вимоги, яким має відповідати діяльність кожної особи. Межею свободи будь якої людини є свобода інших людей. Принцип свободи деталізується у конституційно проголошених правах і свободах, до найважливіших з яких належать політичні: свобода слова, друку, процесій, зборів, мітингів, спілок, асоціацій, совісті, право та участь у вирішенні державних справ, на самоврядування, на посаду на державній службі, виборче право тощо. Демократія передбачає надійні гарантії прав і свобод особи, у тому числі судові.

Відповідно до принципу рівності визначається рівність усіх перед законом, усі громадяни наділяються однаковими правами та обов'язками. Принцип рівності означає відсутність закріпленої в праві дискримінації з будь-яких ознак.

Ще одним принципом демократії є політичний та ідейний плюралізм, згідно з яким політичне життя має включати багато різних взаємозалежних і водночас автономних політичних груп, ідеї і програми яких постійно змагаються. Політичний плюралізм найповніше проявляється у багатопартійності. Він передбачає право кожної політичної організації дотримуватися будь-яких поглядів і зобов'язує поважати інші думки.

Розрізняють пряму або безпосередню, і представницьку демократію. Пряма демократія передбачає безпосереднє волевиявлення народу з тих чи інших питань життєдіяльності держави, наприклад на зборах, референдумі, виборах, мітингу, демонстрації тощо. Представницька демократія передбачає, що основні рішення приймають повноважними зборами обраних народом представників: парламентами, асамблеями, радами тощо. Найважливішим засобом безпосередньої демократії є вибори, а виборче право визнається основним політичним правом громадян.

Безперечно, демократія має свої цінності, тобто загальні ідеї, які допомагають людям відрізнити добре від поганого, бажане від небажаного і формулювати на цій підставі суспільні орієнтири та принципи поведінки. Демократія в сучасну епоху сама собою є важливою й загально визнаною цінністю. Але вона утверджується й набирає справжньої сили тільки за умови, що люди знають, за що вони цінують демократію, чого хочуть досягти і що захищатимуть. Ці

основоположні риси демократії перетворили її на соціальну цінність в уяві людей ХХ ст. і можуть бути охарактеризовані як демократичні цінності. Демократичні цінності – це те, за ради чого демократію варто захищати, це уособлення її значущості і життєдайності, її привабливості для мільйонів людей, те, завдяки чому демократія здобуває нових прихильників в усьому світі.

Якщо ми говоримо про специфічні непересічні цінності демократії, то маємо на увазі людське існування в усій його повноті і багатоманітності.

Ядро демократії становлять громадянство і громадянськість. Громадянин, його життя і здоров'я, його гідність і чесноти – найголовніше для демократії. Сила суспільства і його міць складається саме з освічених і організованих громадян, які шанують силу спільного існування, спільного рішення і відповідної дії. Громадянство як суспільна роль і громадянськість, як сукупність рис, суспільних якостей виконувача цієї ролі визначають майбутнє.

Компетентність і відповідальність – ще одні цінності демократії. Компетентність громадянина – це його знання про те, які існують способи відстоювання прав, свобод, захисту власних інтересів, цитаційність, яка забезпечує життєдайність і стійкість демократичного ладу. Готовність і бажання діяти передбачають відповідальність: усвідомлення того, що “дорослий стан” – це обов'язок повною мірою відповідати за прийняті рішення і вчинені дії. Компетентний громадянин мусить бути обізнаний з усіма тими справами, які можуть вимагати його безпосереднього втручання. Компетентність громадянина – це його громадянська пильність, розуміння того, що “споживацьке” ставлення до надбань і цінностей демократії можуть призвести до їх втрати.

Більшість вважає найбільшою цінністю демократії свободу. Глибокі міркування щодо сенсу свободи належать І. Берліну. Пояснюючи сутність понять “негативної” та “позитивної” свободи, І. Берлін тлумачить першу як свободу від гноблення, від втручання інших, а другу – як свободу панування над самим собою, свободу робити вибір згідно з власними уподобаннями, свободу самовиявлення. Негативна свобода досягається звільненням від гноблення, рабства, залежності. Вона забезпечується наданням

формально юридичних прав і ставиться понад усе в класичному лібералізмі та в сучасних лібертаризмі й консерватизмі. Свобода ж позитивна використовується для розвитку особистих здібностей, реалізації прагнень. Для її досягнення потрібно мати певні соціально-економічні, політичні й культурні умови.

Л. Колаковський визначає свободу саме як “сферу людської діяльності, в якій суспільна організація нічого не забороняє й нічого не наказує, від так у цій сфері люди можуть вибирати те, що хочуть, не наражаючись на репресії”. Мінімально необхідне обмеження свободи одного громадянина, згідно з ідеологією лібералізму, визначається потребою захисту свободи іншого громадянина. У випадку порушення цих меж ступає в дію закон, який накладає обмеження і відновлює порушену свободу. Упродовж багатьох століть первісна демократія була ефективним засобом соціальної адаптації і найчастіше вона досягала своєї мети шляхом обмеження свободи, підкорення окремих індивідів інтересам соціального цілого. Але згодом поступово виокремилася особистість, людина усвідомила значущість свого (і будь якого) “Я”. Свобода почала усвідомлюватися як ключова цінність, без якої усі інші втрачають сенс. Демократія справедливо може вважатися таким устроєм, за якого найменш утиснена й найлегше може бути досягнена свобода. Але – і це варто підкреслити особливо – на варті свободи повинні стояти самі її носії – громадяни.

Для того, щоб визначити межі свободи й відповідальності, уникнути надмірних моральних претензій, повинна існувати якась “надлюдська” інстанція, яка не залежала б від чийось особистих уявлень і уподобань, від чиеїсь окремої волі чи сваволі. Саме таку інстанцію уособлює закон і особливою мірою – Конституція, її призначення чітко визначити принципи соціального співіснування людей у демократичному суспільстві. Тому беззаперечна цінність демократії – конституціоналізм.

Ліберальна демократія породила й затвердила як одну із основних своїх цінностей свободу совісті й віротерпимість, а деякою мірою й сама була породжена нею. Бо історично свобода совісті була тим здобутком Реформації, який викликав великий здвиг у людській свідомості і за часом спричинився до

формулювання й конституційного затвердження інших ліберальних прав та свобод.

Для того, щоб громадянин міг реалізувати себе як представник демократичного суспільства, необхідна наявність певних чинників і умов, які також становлять (і репрезентують) основні цінності демократії. Це – свобода слова, контекст якої створюють вільні в своїх діях і захищені законом ЗМІ, котрі дають змогу громадянам бути по-справжньому обізнаними зі станом справ у країні. Громадська думка – наслідок свободи слова, бо спільне судження стає можливим тільки тоді, коли люди можуть вільно, не боячись покарання, виявляти своє істинне ставлення до тих чи інших подій, інституцій, діячів тощо. Отже, свобода слова, вільні ЗМІ – одна з найбільших цінностей демократії.

Усвідомлення кожним особистої значущості, власної людської місії, унікальності, самобутності й невичерпності – це одна із докорінних чеснот демократичного світогляду і водночас один із наших громадянських обов'язків.

Приватність, невтручання в особисте життя – наступні цінності демократії, які впливають із її суті, бо було б дивним міркувати про можливість громадянської участі в демократичному процесі без визнання спроможності людини самотійно керувати власним життям.

Демократія є соціально-орієнтованою формою світогляду. Вона орієнтує людину на стійкий і свідомий інтерес до соціального життя, на усвідомлення власних інтересів і пошук шляхів їх втілення (захисту). Ціннісні виміри демократії органічно включають в себе цінності громадянської асоціації.

Демократизм ґрунтується на повазі до громадянської думки, спільного рішення, громадянського порядку і соціальної згоди. Громадянська активність немовби зменшує простір приватного життя, але разом з цим вона сприяє виборюванню нових можливостей для повноцінного й незалежного існування, кожної людини як ланки демократичного суспільства.

Універсальна цінність будь-якого суспільства – соціальний порядок. І ще однією цінністю демократії сміливо можна вважати те, що він досягається не за рахунок ліквідації розбіжностей і

багатоманітності, властивої живому соціальному організмові. Демократія – це постійно діючий, але впорядкований (законами, процедурами, громадянською зваженістю, обізнаністю і досвідом) конфлікт. Іноді він набуває значних масштабів (зокрема, під час виборів), але від цього суспільство у підсумку тільки виграє. Принаймні проблеми не заганняються в середину і не набувають злякано прихованого характеру. Отже, культура конфлікту є важливим здобутком демократії.

Зважаючи на загальний рівень життя українського народу та, нажаль, незаперечні факти щодо того, що світом керують гроші, може скластися небезпідставне враження, що теорія демократії з усіма її принципами, формулами та концепціями – не більше, ніж красива казка для пересічних громадян, з допомогою якої політична еліта ошукує народ, здійснюючи від його імен владу у власних інтересах. Та це зовсім не означає необхідності відмови від демократії, бо альтернативою її може бути тільки диктатура. Гальмом у розвитку українського демократичного суспільства сміливо можна вважати глобальне нерозуміння нашими співвітчизниками свої ролі в його формуванні. Від кого як не від нас залежить добробут людей, які живуть при політичному режимові, що проголошує приналежність всієї влади народові? За даними опитувань 2002 р. більшість наших співгромадян (32%) розуміє демократію тільки як суспільство свободи і лише 3,4 розуміють, що демократія дозволяє людям брати участь у політичному житті, дає можливість обирати і бути обраними, контролювати владу.

Важко не погодитися зі словами прем'єр-міністра Великобританії Уїнстона Черчілля: “Демократія – погана форма правління, однак нічого кращого людство поки не придумало”, бо демократія, як і інші політичні режими, має свої недоліки, але на фоні інших режимів, помітно виділяються її беззаперечні переваги. Нехай вона повільно розв'язує проблеми, але вона їх врешті розв'язує, тому на даному етапі розвитку людства і держави демократію можна вважати найбільш прийнятною формою державно-політичного устрою суспільства.